

Топчій Л. М.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови та літератури
Ізмаїльського державного гуманітарного університету

СИНТАКСИЧНІ МАРКЕРИ ЕКСПРЕСИВНОСТІ В МОВІ ІРИНИ КАЛИНЕЦЬ

Анотація. Стаття присвячена з'ясуванню експресивності синтаксичних одиниць. На матеріалі творів Ірини Калинець з-поміж можливих експресивних засобів розглянуто функціональні ознаки вставлених конструкцій, проаналізовано види і стилістичну роль різноманітних повторів, однорідних рядів, парцельованих конструкцій. Доведено, що ці засоби увиразнення мовлення є одними з експресивних маркерів індивідуального стилю письменниці.

Ключові слова: експресивні засоби синтаксису, вставлені конструкції, види повтору, анафора, парцеляція, однорідність.

Постановка проблеми. На особливу увагу в системі мовних засобів заслуговує оцінка експресивності фактів мови. «Експресивність – властивість мовних одиниць підсилювати логічний та емоційний зміст висловленого, виступати засобом інтенсифікації виразності мовного знака, засобом суб'єктивного увиразнення мови» [1, с. 170]. Ця інтенсифікована виразність вербалізується на всіх мовних рівнях і поєднує два плани змісту: інформаційний, покликаний передавати суть реального чи ірреального, та суб'єктивний, який передає як індивідуальне бачення світу автором, його емотивне ставлення до змісту свого повідомлення, так і прагматику комунікативного повідомлення, бажання автора впливати на читача.

Експресивність як мовну категорію розглядають у семантичному (Т.Г. Винокур, М.Н. Кожина, В.А. Чабаненко, В.І. Шаховський та ін.), семасіологічному (Л.М. Васильєв, Є.Ф. Петрищева, О.П. Фролова та ін.), стилістичному (В.В. Виноградов, І.Р. Гальперін, Г.Я. Солганик та ін.) та прагматико-комунікативному (Л.А. Кисельова, І.П. Ромашова та ін.) аспектах. Інтенсифікована виразність забезпечується: а) мовноструктурними засобами (семантикою, звуковим складом слова, наголосом, інтонацією, афіксом, часткою, порядком слів); б) різноманітними способами і прийомами стилістичної обробки мовних елементів (розтягуванням звука, алітерацією, асонансом, розбиттям слова на склади, трансформацією усталеної форми, транспозицією граматичних категорій та ін.); в) застосуванням стилістичних фігур (еліпса, повтору, плеоназму, градації, ампліфікації, антитези, оксиморона, каламбуру, акромонограми); г) використанням тропів (метафори, гіперболи, перифрази і т. п.) [2, с. 13].

Виразна експресивність, крім лексичної, утворюється і синтаксичними засобами. Чимало праць присвячено експресивним засобам синтаксичного рівня. В українському мовознавстві над проблемами експресивного синтаксису як окремого напрямку синтаксичних досліджень працюють С.Я. Єрмоленко, Д.І. Ганич, І.С. Олійник, Н.П. Кисельова, А.П. Загнітко, Н.В. Гуйванюк, І.Р. Вихованець, І. Чередниченко та ін. До арсеналу експресивного синтаксису традиційно

зараховують такі фігури і тропи мови, які виражають суб'єктивне ставлення мовця, посилюють прагматику комунікативного повідомлення. І.Р. Гальперін розрізняє засоби синтаксичної виразності (інверсія, паралельні конструкції, хізм, повтор, перелічування, антитеза, ретардація) і прийоми організації синтаксичних структур (еліпсис, літота, риторичне питання, замовчування та ін.), А.Н. Мороховський класифікацію засобів експресивного синтаксису засновує на редуції (еліпсис, замовчування, номінативні речення, асиндетон), на експансії (повтор, перелічення, тавтологія, вставні конструкції та ін.) вихідної моделі або на зміні порядку слів (інверсія, дистантне розміщення синтаксичних одиниць, відокремлення). Набір засобів експресивного синтаксису залежить від творчої особистості письменника, його ідейно-естетичної концепції, світобачення.

Яскравим прикладом використання синтаксичних засобів експресивності є мовотворчість Ірини Калинець, талановитої письменниці, публіциста, громадсько-політичного діяча, борця з ненависною системою насильства і неправди, дослідниці « спеціально затертих сторінок нашої історії». Актуальність роботи зумовлена тим, що вивчення прийомів використання експресивного синтаксису є досить поширеним в українській мові, проте досліджень з цього питання на матеріалі творчості Ірини Калинець до цього часу не існує. Тому ми зробили спробу такого аналізу, де об'єктом нами обрано додатковий том Ірини Калинець «Метелики над могилою», складений із листів письменниці та знайдених творів після виходу в світ попередніх книжок.

Мета статті – проаналізувати синтаксичний рівень експресії в індивідуальному мовленні авторки, виявити характерні засоби і прийоми експресивного синтаксису та особливості їх вживання. Завданнями розвідки – виокремлення домінуючих маркерів експресивного синтаксису у мовотворчості авторки, аналіз їхнього стилістичного навантаження та визначення ролі у створенні індивідуально-авторської мовної картини світу. У своїй мовотворчості Ірина Калинець послуговується широким арсеналом експресивно та емоційно насичених синтаксичних побудов (великі синтаксичні сполуки, широке вживання стилістичних фігур (ампліфікація, повтори, анафора, синтаксичний паралелізм, риторичні фігури), комплексними засобами стилістичного синтаксису (поєднання анафори, ампліфікації, однорідних членів речення, парцеляції та періоду), функціонуванням парцельованих конструкцій, односкладних речень та різновидів неповних речень, особливим графічним оформленням текстів. Проте, як засвідчує проаналізований матеріал, з-поміж них найактивніше використані вставлені одиниці та різні види синтаксичного повтору.

Виклад основного матеріалу. Так, в епістолярному мовленні письменниці оригінально реалізується синтаксична ка-

тегорія парантези/ вставленості. Експресивність різноструктурних (словосполученнєві, реченнєві та текстові) вставлених конструкцій виявляється в додаткових комунікативно-стилістичних функціях: інформативної, пояснювально-доповнювальної, емотивної, волюнтаривної, апелятивної та естетичної. Такі типові одиниці доповнюють або розширюють відомості, подані в основному реченні: *Жінка готова на своїх ніжках повернути за день десятки кілометрів (наприклад, як каже газета, готуючи обід, лише в кухні від стола до плити жінка робить пару кілометрів), а чоловіки звели або сидіти або стояти* [5, с. 23]; містять короткі зауваження авторки: *Але ті аргументи подам Вам тоді, коли, не дай Боже (бо я проти всякого мілітаризму), оголосите «війну» своїм лінійкам* [5, с. 23]; розкривають авторський внутрішній світ, психічний стан; демонструють стосунки з оточуючими, експлікують емоції та ставлення письменниці до зображуваних подій: *Це все, звісно, жарти, але мені подобаються класи, де є дискусії, суперечки і де ... (а це найосновніше!) вміють покекувати одне з одного, а не ображатися на макове зерня* [5, с. 23]. Використання вставлених конструкцій є особливим експресивним прийомом увиразнення тексту і прикметною ознакою епістолярного мовлення письменниці.

Композиційно-структурну виразність текстам письменниці надає і такий стилістичний засіб, як повтор, який надає висловленню більшої напруженості, посилює внутрішній зміст, передає схвильованість вимови, тобто посилює експресію мови та її виражально-зображальні можливості. За спостереженнями А. Загнітка, «повтор словоформи, словосполучення або речення являє собою порушення синтагматичного ланцюжка і вже цією своєю структурною особливістю спрямований на перетворення в експресивний прийом синтаксису» [3, с. 830]. За своїм складом, формою та місцем розташування повтори бувають різного типу. У творах Ірини Калинець особливим експресивним прийомом увиразнення є такі стилістичні фігури з повтором, як анафора, анепіфора, полісиндетон.

Найчастіше письменниця використовує конструкції із простим повтором тотожних одиниць у межах речення чи контексту, який посилює образно-стилістичний ефект висловлення. Сильнішого акцентування та емоційного сприйняття зазнають анафоричні паралельні конструкції, які, окрім композиційної ролі, конденсують авторську думку, служать основою різноманітних образних уявлень, підсилюють емоційне сприйняття твору: *Світ був прекрасний, світ був багатий, світ був найдивнішим чудом гармонії і кольору, голосів і музики, руху і тиші, танцю й пантоміми. Світ був єдиним подихом Життя [...]. Світ, як наповнена чаша, вимагав ще одного штриха [...]* [5, с. 417]. Такий різновид повтору дає змогу максимального згущення семантики, значного посилення експресивності вислову, оптимального вираження емоцій.

Ефективну здатність вплинути на емоційне сприйняття читача мають побудови, експресивність яких досягається за рахунок так званих подвійних та ланцюжкових повторів в межах однієї синтаксичної одиниці із повтором звертання до адресата: *Впливи, лебідочко, з далекого краю, впливи, лебідочко, к синьому Дунаю, скинь йому, як листячко, біле пір'я. Скинь йому це й другу у долоні – поцілунок батечкові донин. Впливи, лебідочко, із чужого краю, попливи, лебідочко, по Дунаї...* [5, с. 15]. Кількаразове повторення максимально концентрує увагу читача, надає висловленню експресивної динаміки, поступово наростаючої схвильованості.

З-поміж інших різновидів повтору у досліджуваному матеріалі спостерігаємо дейктичний (дейктичний – який указує, диференціює через відношення мовця до осіб чи предметів) повтор [4, с. 45]. Це повтор різних розрядів займенників у певних синтаксичних позиціях (дистантних / контактних). Відзначимо, що найчастіше використовується повтор особових займенників, які «сприяють реалізації основних принципів світобудови – антропоцентризму, антропоморфізму, антропокосмізму». Наприклад: *Я відійду. Я завтра ж відійду. Я тільки мить, пуста і безборонна. Я лиш листком осіннім припаду, Схлипну на твоїй долоні* [5, с. 408]. Такий засіб експресивного оформлення мови найчастіше використовується авторкою у великих за обсягом синтаксичних сполуках, де повторювані займенники розташовані на певній відстані один від одного: *Він пізнавав суть світу ПОЗА любов'ю [...]. Він назвав себе володарем розуму і царем світу. Він не долічився одного ребра- і придумав легенду про Єву з ребра. Він заглушив власне сумління вигадкою про вищу і нижчу статі [...]. Він мучився і страждав, будував міста – і руйнував їх, ставив палаци – і пускав їх з вогнем* [5, с. 422]. Аналіз фактичного матеріалу свідчить, що ця стилістична фігура посилює в мові ефект виділення основних смислових акцентів, набуває конотації якісно нового стилістичного плану, тобто стає засобом експресивного вираження.

З аналогічною функцією виступає полісиндетон, повторення однакових сполучників на початку кожного рядку висловлення: *І мальви. І соняхи. І поросята, що хрумко смакують падалки в саду. І відчуття заустіння – поступового, тихого* [5, с. 161]. Така багатосполучниковість служить основою різноманітних образних уявлень, створює ефект урочистого уповільнення мовлення, сприяє формуванню не лише нових смислів, а й загального стилістичного тону вислову. Посиленню експресивності сприяє анафоричний повтор прийменників, завдяки чому підкреслюється рівноцінність того, що перелічується, конденсується авторська думка. Пор.: *Помолись За те, що є. За те, що було. За те, що станеться колись. За білу ніч на Батьківщині. За пісню зоряних купав. За те, що я кохаю нині* [5, с. 406].

Особлива експресивність синтаксису мови творів Ірини Калинець виявляється в активізації повторів риторичних запитань, як-от: *Чому ж оминає він нині Вашу оселю? Чому ж біле волосся Ваше не спонукало Вас досі озирнутись на пройдений шлях? Чи не тому, що лише воно – єдине біле, що були й є в Вашому житті? Що здобули Ви нині?* [5, с. 224]. Завдяки цьому засобу збільшується семантичний обсяг мовних одиниць, вносяться нові смислові відтінки. Стилістична функція таких конструкцій у мові – привернення уваги читача та відображення емоційної схвильованості, підвищення емоційного тону висловлення та створення піднесеності.

З-поміж названих повторів у мовотворчості використана ще й анепіфора, кільцевий повтор одиниць висловлення. Пор.: *Так запізнило, запізнило осіння музика бриніла... Торкалось слово німоти, Як дощ холодний наготи. Так запізнило, запізнило Осіннє сонце заскімліло* [5, с. 407]. Така фігура мови є способом створення цілісної картини зображуваного, порушення логіки розгортання думки, несподіваного висновку чи результату дії: *...це обірвалася струна – І тільки зойк завис над серцем. А ще вуста живі найпершим Цілунок щастя. Ще зрина Непевна мрія – тіль прибудна. Безтямна нетля над вогнем. ... Це обірвалася дзвоном судним Ласкава мить* [5, с. 407]. Аналіз фактичного матеріалу переконливо доводить, що письменниця свідомо за-

стосує різні види повтору, які суттєво змінюють емоційні та експресивні параметри висловлення і, таким чином, стають експресивними маркерами її ідеостилю.

Певну стилістичну роль в мові публіцистичних творів Ірини Калинець виконує синтаксична категорія однорідності, зокрема дієслівна. Наприклад: *Ту, чия рука милувала б найвеличнішу троянду і найпростішу ромашку, плескалась би в ріках разом з рибами, гладила б довірливі спини лісових звірят, сміялась разом з Сонцем, умивалась росою, купалась у дощах, маїла волосся у барвисті вінки [5, с. 418].* Як бачимо, нагромадження поширених однорідних рядів наповнює висловлення більшою інформативністю, жвавістю, відбиває прагнення письменниці показати дійсність у динаміці, у русі.

Характерною ознакою дискурсу письменниці є великі сполуки з кількома рядами однорідних членів, які обтяжені розгорненими групами пояснювальних слів, словосполучень, відокремленими зворотами, вставними і вставленими конструкціями, і навіть підрядними частинами. Пор.: *На Вас покладено навчити наш розхристаний, розкиданий, недержавний, свавільний, змучений, страждальний народ любові до Бога, що з любов'ю до ближнього свого, пошанівку до своїх вчителів – до своїх ієрархів – Патріархів, Митрополитів, Єпископів, Духовенства, до всього нашого Царського Священства, що перше має стати в перших рядах нації перед ликом єдиного Володаря світу – Ісуса Христа (5, 485).* Природно, що такі побудови також виступають синтаксичним засобом створення відповідної експресивної тональності.

Мовну своєрідність синтаксису мовотворчості Ірини Калинець увиразнюють парцельовані конструкції, що відзначаються оригінальністю форми внаслідок модифікації структури простого чи складного речення. Парцеляція (розчленування) як особливий спосіб досягнення певного стилістичного ефекту спрямована на членування єдиного смислового тла на базову частину і парцелят з метою надання останньому значущості, інформаційного навантаження самостійного висловлення. Наприклад: *Гей, Кобзарю, заграй нам думу, думу для душі. Щоб серце стрепенулось під ударами співочих струн [5, с. 232].* Таке інтонаційно-смислове вичленування певних компонентів у мові письменниці слугує стилістично маркованим засобом експресивного синтаксису і, на нашу думку, спричинене орієнтацією авторки на прагматику, потребою актуалізувати парцелят, посилити вплив на емоційну сферу читача.

Висновки. Отже, проведені нами спостереження дають підстави стверджувати, що проаналізовані синтаксичні одини-

ці виконують низку стилістичних функцій і виступають експресивними маркерами ідеостилю Ірини Калинець. Специфіка використання таких засобів зумовлена їхньою роллю в структурі твору і залежить від ідейної спрямованості та інтенції авторки. Дослідження експресивного синтаксису мови письменниці може стати предметом подальших лінгвістичних студій.

Література:

1. Українська мова: енциклопедія / редкол. В.М. Русанівський / В.М. Русанівський. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во «Укр. енциклопедія» ім. М. Бажана, 2004. – 824 с.
2. Чабаненко В.А. Теоретичні засади дослідження експресивних засобів української мови // Мовознавство. – 1984. – № 2. – С. 11-18.
3. Загнітко А.П. Теоретична граматики сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. – Донецьк: ТОВ «ВКФ БАО», 2011. – 992 с.
4. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. Єрмоленко С.Я. – К. : Либідь, 2001. – 224 с.
5. Калинець Ірина. Зібрання творів: у 8-ми т. / І.О. Калинець. – Львів: СПОЛОМ, 2012: Метелики над могилою: листи, спогади, неопубліковані твори у попередніх томах. – Львів, 2015. – 514 с.

Топчий Л. Н. Синтаксические маркеры экспрессивности в языке Ирины Калинец

Аннотация. Статья посвящена определению экспрессивности синтаксических единиц. На материале творчества Ирины Калинец среди возможных экспрессивных средств, проанализированы функциональные характеристики вставленных конструкций, виды и стилистическая роль разных повторов, однородных рядов, парцельованных конструкций. Доказано, что эти средства выразительности являются одними из экспрессивных маркеров индивидуального стиля писательницы.

Ключевые слова: экспрессивные средства синтаксису, вставленные конструкции, виды повторов, анафора, парцеляция, однородность.

Topchiy L. Syntactical markers in Irina Kalynets expressive language

Summary. The article is devoted to definition of the expressiveness of syntactical units. The given investigation analyzes functional characteristics of inserted units, variety of stylistic role of different kind of repetition, homogeneous rows, partselevanie constructions on the basis of Irina Kalynets material. These means of expressiveness are proved to be one of the expressive markers of individual author's style.

Key words: expressive syntactical means, inserted constructions, varies types of repetition, anaphora, partselyatsiya, homogeneousness.